

ОРЕНДАРЧУК О. Л.

Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького

**КОНТРАСТИВНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ВАЛЕНТНІСНИХ
ВІДНОШЕНЬ ДІЄСЛІВ *TO HEAR* / *ЧУТИ*
(на матеріалі англійської та української мов)**

Статтю присвячено дослідженню валентнісних відношень англійського дієслова *to hear* та українського – *чути* у складі концепту СЛУХ у сучасному англійському та українському художньому мовленні. Тут розкриваються контрастивні особливості інваріантно-варіантних властивостей валентнісних відношень дієслів “чуттєвої сфери” в обох мовах.

Ключові слова: Валентнісні відношення, дієслово, концепт, контрастивні особливості, інваріантно-варіантні властивості, дієслова “чуттєвої сфери”.

Статья посвящена исследованию валентностных отношений английского глагола *to hear* и украинского – *слышать* в составе концепта СЛУХ в современной английской и украинской художественной речи. Здесь раскрываются контрастивные особенности инвариантно-вариантных свойств валентностных отношений глаголов “сферы чувств” в обоих языках.

Ключевые слова: Валентностные отношения, глагол, концепт, контрастивные особенности, инвариантно-вариантные свойства, глаголы “сферы чувств”.

The valency of the verb *to hear* represented by the concept HEAR in the modern English and Ukrainian fiction is investigated in this article. The contrastive peculiarities of the invariant and variant features of the valency capacity of the verbs of “the sensual sphere” in both languages are developed here.

The key words: The valency, the verb, the concept, the contrastive peculiarities, the invariant and variant features, the verbs of “the sensual sphere”.

Актуальність роботи зумовлена сучасними тенденціями до вивчення тих мовних одиниць і категорій, які здатні до розширення своїх семантичних можливостей у різних контекстах і в різних комбінаціях їхньої лексичної й синтаксичної сполучуваності. Окрім того, міжпарадигмальний і міжрівневий підходи до вивчення проблеми валентності мовних одиниць виявили нові її аспекти, з-поміж яких найважливішими вважаються такі, як роль лексико-семантичної валентності у формуванні речення, а також співвіднесення лексико-семантичної й синтаксичної валентностей. Уточнення дефініції категорії валентності, визначення її ролі на різних рівнях мовної системи сприятимуть глибшому розкриттю зв'язків між об'єктивною дійсністю, мисленням та мовою.

Метою дослідження є встановлення валентнісних відношень дієслів *to hear* / *чути* у межах концепту СЛУХ. Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання:**

- визначити теоретико-методологічні засади вивчення валентності дієслів *to hear* / *чути* тематичної групи “чуттєвої сфери”;
- виявити контрастивні особливості валентнісної потужності дієслів *to hear* / *чути* “чуттєвої сфери” в англійській та українській мовах.

Предметом дослідження є валентнісні відношення дієслів *to hear* / *чути* у контрастивному аспекті в англійській та українській мовах.

Об’єкт – дієслова тематичної групи “чуттєвої сфери”: *to hear* / *чути*.

Матеріалом дослідження є матеріали тлумачних словників: The Compact Edition of the Oxford English Dictionary: Complete Text Reproduced Micrographically (J. B. Sykes, 1979), Словник української мови: в 11-ти томах (за ред. І. К. Білодіда, 1976); синонімічних словників: Словник синонімів української мови: у 2-х томах (А. А. Бурячок, 2001), Словник синонімів англійської мови (К. Т. Баранцев), фразеологічних словників: Фразеологічний словник української мови (В. М. Білоноженко, 1999), Англо-русский фразеологический словарь (А. В. Кунин, 1984); англійські та українські художні тексти жанру “pulp fiction” (англійський роман: Ch. M. Fraser “Kinvara Summer”, К. М. Lutz “The Bachelorette Party” та українські романи: О. Волков “Подорож у безвихідь”, Р. Гедеон “Сюзанна”, В. Ярош “Діамант бразильської принцеси”).

Наукова новизна полягає в тому, що в роботі було досліджено дієслова “чуттєвої сфери” *to hear* / *чути* англійської та української мов, що мають реальну референційну основу й пов’язані з органом чуття – слухом і встановлено інваріантно-варіантні властивості валентнісних відношень зазначених дієслів у межах концепту СЛУХ.

Постановка загальної проблеми та її зв’язок з науковими завданнями. Досліджуючи інваріантні валентнісні відношення дієслів *to hear* / *чути* англійської та української мов у межах концепту СЛУХ, важливим є також вивчення їх варіантних властивостей у контрастивному аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Контрастивна семантика має свою специфіку та складності у виявленні семантичних відмінностей лексичних одиниць. Основним еталоном зіставлення двох мов є, на думку А. Гудавічюса та В. М. Манакіна, третя система (*tertium comparationis*) – інтернаціональна когнітивна система (сукупність знань

про дійсність), яка складається із сем, що виражають лексичне значення, а також конструюють когнітивні поняття. Це елементи, з яких по-різному комбінуються значення у різних мовах [1:14–15].

У контрастивній семантиці використовується переважно описовий метод з елементами дистрибутивного, контрастивного та зіставно-типологічного аналізу.

Дослідження лексико-семантичних систем мов на сучасному етапі потребує значної уваги до системності взагалі, і до системних зв'язків та ієрархічних відношень на всіх рівнях та етапах аналізу. Як пише М. П. Кочерган, “повний контрастивний аналіз лексико-семантичних систем мов повинен охоплювати зіставлення на всіх рівнях лексико-семантичної системи (рівень значень, лексем, лексико-семантичних груп, лексико-семантичних полів)” [2:265], у тому числі й на парадигматичному, синтагматичному та епідигматичному. Під парадигматичними відношеннями розуміються внутрішньослівні (полісемічні), а також синонімічні, антонімічні, гіперо-гіпонімічні та міжпольові [2:265]. Системність як головний принцип зіставних досліджень дозволяє, за словами В. М. Манакіна, побачити національно-специфічну своєрідність лексики в єдності розмаїття мовних картин світу [3:250]. Отже, актуальність зазначеної проблематики полягає в пошуку методики зіставного аналізу семантичних парадигм ознакової лексики. Так, зокрема, для того, щоб показати системність лексико-семантичних парадигм дієслів “чуттєвої сфери” в англійській та українській мовах необхідно: 1) показати внутрішньослівні розбіжності ЛСВ зіставлюваних мов; 2) визначити міжмовну синонімію; 3) пояснити наявність / відсутність міжмовної омонімії; 4) з'ясувати можливість / неможливість гіперо-гіпонімічних відношень; 5) описати тематичні групи та ЛСВ дієслів “чуттєвої сфери”.

Незважаючи на те, що парадигматика як лінгвістичний термін і досі немає чіткого визначення, особливо щодо конкретних мовних рівнів, однак у нашому дослідженні розуміння парадигматики на лексичному рівні базується на визначенні О. О. Селіванової, яка формами її реалізації називає полісемію, синонімію, антонімію, гіпонімію, меронімію [4:443].

Водночас когнітивний підхід до мовних явищ передбачає нові методи верифікації отриманих результатів. На сьогодні найпопулярнішим способом представлення таких результатів є концепт,

з його неізолюваністю, зануреністю в домени, які утворюють своєрідну структуру, що частіше за все називають фреймом. Домени, що містять набір ознак, здатних породжувати власний домен, сприяють утворенню того семантичного фону, з якого вилучається концепт [5:3].

Наукові результати. Досліджуючи валентнісні відношення дієслів, ми спочатку розділимо речення на складові елементи (аналіз), а потім, маючи дані аналізу, ми встановимо закономірності утворення синтаксичних моделей з даними дієсловами (описовий метод). Дистрибутивний метод визначить, яке оточення мають дієслова “чуттєвої сфери” і, як вони впливають на своїх актантів. Кількість цих актантів визначається валентністю дієслова, його здатністю до сполучуваності, причому нас цікавлять не всі синтаксичні можливості дієслова сполучатись з іншими словами, а лише ті, які необхідні для повноти його значення. Так, наприклад, прототипова структура концепту СЛУХ в англійській мові складається з ядра, яке утворює дієслово *to hear* “perceive or exercise the faculty of audition of which the specific organ is the ear, to perceive sound”, і периферії, представленої дієсловами із переносним значенням (найближча периферія) ‘слухати’: “exercise the auditory function intentionally”, “attend and listen to”, “listen to judicially”, “listen to with compliance”; (дальня периферія) – ‘дізнаватися, отримувати інформацію’: “learn by being told”; “get knowledge of, to be willing to consider” [6:460].

Найближча до ядра периферія дієслова *to hear* представлена семантичним синонімом *to listen* [7:588]. Дані значення подані в табл. 1.

Таблиця 1

Референційні значення англійського дієслова “чуттєвої сфери” *to hear*

Сфера чуття	Прямі значення дієслова за СЛОВНИКОМ	Синоніми та їх значення
СЛУХ	<p>To hear:</p> <p>1) to perceive or exercise the faculty of audition of which the specific organ is the ear;</p> <p>2) to perceive sound;</p> <p>3) used with other verbs of perception;</p> <p>4) to exercise the auditory function intentionally;</p>	<p>To listen:</p> <p>1) make effort to hear something, hear with attention person speaking.</p>

	5) to attend and listen to; 6) to listen to judicially; 7) to listen to with compliance; 8) to obey; 9) to be subject to; 10) to learn or get to know by hearing; 11) to be informed; 12) to be reported or spoken of; 13) the imperative <i>Hear!</i>	
--	--	--

Подальшими периферійними елементами є фразеологізми:

- 1) *hear! hear!* – вірно!;
- 2) присл. *hear much, speak little* – більше слухай, менше говори;
- 3) присл. *hear twice before you speak once* – вислухай двічі, перш ніж відповісти;
- 4) *not to hear oneself think* – голова не працює від шуму [8:372].

Таким чином, концепт СЛУХ реконструюється на основі семантичної ознаки – ‘сприймати інформацію за допомогою слуху’, до найближчої периферійної частини входить ознака – ‘отримувати інформацію взагалі’, до подальшої – ‘бути уважними’.

Ядром концепту СЛУХ є дієслова зі значенням ‘сприймати інформацію за допомогою органів слуху’, найближчу периферію утворюють дієслова зі значенням ‘отримувати інформацію взагалі’, а дальню периферію – ‘бути уважними’.

В українській мові ядром концепту СЛУХ є дієслово *чути*, сигніфікативне значення якого – “сприймати за допомогою органів слуху будь-які звуки”.

Периферія концепту СЛУХ складається з трьох груп дієслів. До першої – належать дієслова із переносними значеннями, що безпосередньо пов’язані зі свідомістю мовця, з його власним досвідом: 1) “мати слух”, 2) “мати будь-які дані, відомості про будь-кого, будь-що, знати про будь-хто з розмов”. До другої – дієслова, переносні значення яких віддзеркалюють колективний досвід: 1) “відчувати на дотик що-небудь”, 2) “триматися, дотримуватися будь-чого під час руху”. Третю – становлять дієслова, що мають більш абстрактні значення: 1) “знаходити в собі, виявляти, мати будь-що”, 2) “передчувати близькість будь-чого”, 3) “виявляти, розпізнавати, знаходити будь-кого, будь-що за допомогою органів нюху”, “чутно, видно” [9:385].

Найближча до ядра периферія дієслова **чути** представлена: 1) семантичними синонімами: *причуватися* – “бути ледве чутним”; *чутися* – “сприйматися на слух”; *почути* – “сприйняти слухом щось”; *прислухатися* – “напружуючи слух, намагатися почути щось”; 2) стилістичними синонімами: *учувати* / *вчувати*, *дочувати* (розм.); *зачувати* (діал.); *почувати* (фольк.); *дочути*, *розчути*, *учути*, *дочутися* (розм.); *розслухати* (розм.); *розслухатися* (розм.); *зачути* (діал.); *наслухатися* (розм.); *прислухати* (діал.); *надслухувати* (діал.); *причуватися* (діал.); 3) семантико-стилістичними синонімами: *прохоплюватися* – “чути серед інших звуків” (розм.); *прислухуватися*, *вслухатися*, *вслухуватися*, *наслухати*, *дочуватися* (розм.) [10:374, 890].

Референційні значення цього дієслова представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Референційні значення українського дієслова “чуттєвої сфери” чути

Сфера чуття	Прямі значення дієслова за словником	Синоніми та їх значення
СЛУХ	<p>Чути: 1) сприймати за допомогою органів слуху будь-які звуки; 2) <i>мати слух</i>; 3) мати будь-які дані, відомості про будь-кого, будь-що, знати про будь-кого з розмов, чуток і т. ін.</p>	<p>1. 1) Чути (сприймати за допомогою органів слуху); 2) Учувати (вчувати), дочувати (розм.); 3) Зачувати (діал.); 4) Почувати (фольк.); 5) Чутися (сприйматися на слух); 6) Учуватися, почуватися, прослухуватися, прочуватися, зачуватися; 7) Прохоплюватися (розм. серед інших звуків); 8) Причуватися (бути ледве чутним); 9) Почути (сприйняти слухом щось); 10) Дочути, розчути, учути, дочутися (розм.); 11) Розслухати (розм.); 12) Розслухатися (розм.); 13) Зачути (діал.); 2. 1) Прислухатися (напружуючи слух, намагатися почути щось);</p>

		2) Прислуховуватися, вслухатися, вслуховуватися, наслухати, дочуватися (розм.); 3) Наслухатися (розм.); 4) Прислухати (діал.); 5) Надслухувати (діал.); 6) Причуватися (діал.)
--	--	--

Отже, значення *мати слух* є більш абстрактним, ніж основне пряме значення, тому найближча периферія утворюється на основі ланцюжкового семантичного зв'язку з центральним значенням “мати які-небудь дані, відомості про кого-, що-небудь, знати про кого-небудь з розмов, чуток” і т. ін., яке є базою для таких периферійних значень, як:

1) *хто таке чув, щоб* – “про що-небудь незвичайне, неможливе, неприпустиме” [9:385];

2) *що чути?* – “що відомо, які є новини?” [9:385];

Подальша периферія валентісно обмежена. Вона представлена переважно фразеологічними одиницями, які корегують лексичне значення, обмежуючи його зміст, тобто вираз набуває однозначності. Таким чином, естенціональне розширення форми сприяє звуженню контенціоналу.

Дальня периферія дієслова **чути** вербалізується за допомогою таких блоків лексико-семантичних варіантів:

1) у значенні ‘відчувати’ дієслово вживається із спол. *як, що* і т. ін.; “відчувати на дотик що-небудь” [9:385];

2) *не чути рук (ніг, спини, голови і т. ін.)* – “перевтомитися, перенапружитися, перемерзнути” [9:386];

3) ‘триматися, дотримуватися чого-небудь під час руху’; *іти (бігти і т. ін.), не чуючи землі під ногами (під собою)* – “іти, бігти і т. ін. дуже швидко”; *не чути землі під ногами (під собою) через що* – “будучи збудженим, схвильованим чим-небудь радісним, дуже енергійно рухатися, працювати” і т. ін. [9:386];

4) ‘знаходити в собі, виявляти, мати що-небудь’; *не чути себе* – “бути дуже схвильованим”; *серце (серденько) чує (чуло)* – “про передчуття чогось, віщування, здогад, що ґрунтується на інтуїції”; *серцем чути* – “передавати будь-що інтуїтивно, здогадуватися про щось” [9:386];

- 5) ‘виявляти, розпізнавати, знаходити будь-кого, будь-що за допомогою органів нюху’; *чути чим від будь-кого – будь-чого* – “про запах, присмак і т. ін. від будь-кого, будь-чого” [9:386];
- 6) “передчувати близькість будь-чого” [9:386];
- 7) “чутно, видно” [9:386];
- 8) у формі 2 ос. теп. ч. *чуєш, чуєте* і рідко мин. ч. – уживається для підкреслення сказаного, звернення уваги на будь-кого, будь-що [9:386].

Специфікою концептуальної організації дієслова *чути*, що тематично відноситься до сфери механічних почуттів, є значна дифузність між лексико-семантичними варіантами. Ця дифузність спостерігається не тільки між значеннями, що віддзеркалюють динамічні ознаки за механічними чуттями (*відчувати на дотик що-небудь*, тобто торкатися; виявляти, розпізнавати, знаходити будь-кого, будь-що за допомогою органів нюху), але й за хімічними (*чутно, видно*).

Дифузні зони завжди валентісно марковані. Вони складаються переважно або з фразеологічних одиниць (*не чути землі під ногами (під собою) через що*), або з певних синтаксичних моделей (*чути чим від будь-кого, будь-чого* – про запах, присмак і т. ін. від будь-кого / будь-чого), які однозначно спрямовують значення. Так само, як і в семантичній структурі дієслова *бачити*, є форма, яка в реченні займає автономну позицію і функціонує як дискурсивний маркер. Це лексико-семантичний варіант *чуєш, чуєте* у формі 2 ос. теп. ч. і рідко мин. ч., що уживається для підкреслення сказаного, звернення уваги на будь-кого, будь-що. Дальня периферія утворена за допомогою мовних засобів такого проміжного рівня мови, як фразеологічний (*не чути рук (ніг, ступи, голови), не чути землі під ногами (під собою), серце (серденько) чує (чуло), чути чим від будь-кого / будь-чого*) [11:959].

У художньому мовленні концепт СЛУХ, представлений дієсловами *to hear / чути* тематичної групи “чуттєвої сфери”, має зредуковану **прототипічну структуру**, тобто розмите ядро та обмежену периферію реалізації їхніх значень, порівняно з основними словниковими дефініціями.

В українському художньому мовленні, як і в англійському, переважають дієслова зорової та слухової груп. Валентність дієслів *слухової сфери* є достатньо різноманітною. Дієслова англ. *to hear* / укр. *чути, почути* сполучаються з конкретними (англ. ... *had heard the*

bell ...[12:261] / укр. ... чула брязкіт ланцюга ... [13:58], ... чув про таку цікаву рослину ... [14:18]) та абстрактними іменниками (англ. ... *heard her crying* ..., ... *heard a word* ... [12:352] / укр. ... не чув від мене правду ..., ... не чула недоброго слова ...[13:100], ... почувла голос віконта ... [13:229]) і назвами персон (англ. ... *heard Hannah* ... [12:219], ... *hear Olivia's boyfriend* ... [15:49] / укр. ... не чули маленького чорного хлопчика ... [14:119], ... почувла маркізу ... [13:159]). Натомість дієслово **почутися** є семантично незалежним і не потребує лексичних поширювачів, як і переважна більшість дієслів з часткою *-ся*. Те саме властиве і для дієслів англ. **to listen** / укр. **слухати**, які мають нульову валентність (англ. ... *and listened* ... [12:347] / укр. ... Андрій не слухав [16:158]).

Отже, у роботі було визначено теоретико-методологічні засади вивчення валентності дієслів *to hear* / *чути* тематичної групи “чуттєвої сфери” та виявлено контрастивні особливості валентнісної потужності зазначених дієслів в англійській та українській мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гудавичюс А. Tertium comparationis в сопоставительной семасиологии / А. Гудавичюс // Проблеми зіставної семантики. – К.–Черкаси, 1992. – С. 14–15.
2. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / Михайло Петрович Кочерган. – К.: Видав. центр “Академія”, 2006. – 463 с.
3. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / Владимир Николаевич Манакин. – М.: Просвещение, 2004. – 326 с.
4. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / [уклад. Олена Олександрівна Селіванова]. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
5. Рахилина Е. В. О тенденциях в развитии когнитивной семантики / Е. В. Рахилина // Известия АН, СЛЯ. – 2000. – Т. 59, № 3. – С. 3–13.

ДОВІДНИКИ

6. *The Compact Edition of the Oxford English Dictionary: Complete Text Reproduced Micrographically.* – London: Book Club Associates, 1979. – V. I. – A–O. – 2048 p.
7. *Словник синонімів англійської мови* / [уклад.: К. Т. Баранцев]. – К.: Радянська школа, 1964. – 516 с.
8. *Англо-русский фразеологический словарь*: [в 2-х т.] / [сост.: Александр Владимирович Кунин]. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Русский Язык, 1984. – 942 с.
9. *Словник української мови*: [в 11 т.] / [уклад.: І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін.]. – К.: Наукова думка, 1980. – Т. 1. – 699 с.
10. *Словник синонімів української мови*: в 2 т. / [уклад.: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук]. – К.: Наукова думка, 2001. – Т. 2. – 960 с.
11. *Фразеологічний словник української мови* / [уклад.: В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк]. – [2-е вид.]. – К.: Наукова думка, 1999. – 980 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

12. *Fraser Ch. M. Kinvara Summer*: [fiction] / Christine Marion Fraser. – London: Coronet Books Hodder & Stoughton, 2001. – 407 p.
13. *Гедеон Р. Сюзанна*: [роман] / Роксана Гедеон. – К.: Джерела М, 2003. – 320 с.
14. *Ярош В. Діамант бразильської принцеси*: [роман] / Вікторія Ярош. – К.: Джерела М, 2004. – 320 с.
15. *Lutz K. M. The Bachelorette Party*: [fiction] / Karen McCullah Lutz. – London: Little Black Dress, 2006. – 277 p.
16. *Волков О. Подорож у безвихідь*: [роман] / Олексій Волков. – К.: Джерела М, 2002. – 352 с.